

Інтерв'ю Юрія Зайцева з Мирославом Мариновичем

“ХОЧУ ВЗЯТИ УЧАСТЬ У ПОХОВАННІ ОСТАННЬОЇ У СВІТІ ІМПЕРІЇ”:

Молодеча фронда

Зачнімо, пане Мирославе, від Вашої з'яви на світ Божий.

Народився я 4 січня 1949 р. в селі Комаровичі Старосамбірського району Львівської області. Це поблизу Добромиля, зразу біля кордону. Не пролігши у моїй пам'яті, кордон проліг у моїй генетичній, світоглядній структурі. Я вічно себе чую на межі між двома правдами. У 1955 р. наша сім'я переїхала до Дрогобича, де 1966 р. я закінчив середню школу. Того ж року вступав на фізику до Київського університету, але на першому іспиті поставили трійку, я розсердився, адже був золотим медалістом, повернувся додому. Пішов працювати на дуже цікаву роботу (завжди про це згадую, бо хотів би боротися зі стереотипами) – секретарем комітету комсомолу Дрогобицького долотного заводу.

Але кар'єри комсомольської не зробили?

Я хочу, щоб знали: немає нічого однозначного. І людина, яка починала комсомольську кар'єру, могла опинитися в таборі як опозиціонер режиму.

Таких, до речі, було чимало: Михайло Осадчий, В'ячеслав Чорновіл, Микола Руденко, Левко Лук'яненко, Петро Григоренко, Іван Дзюба, Євген Пронюк, Генріх Алтунян, Микола Крайник...

Пригадую двоякість мого тодішнього світогляду. Причому одна і друга сторони були абсолютно ширими. З одного боку, я міг підспівувати серед молоді “Ще не вмерла Україна”, любив синьо-жовтий прапор. Це була така молодеча фронда, бунт проти офіціозу. З другого, цілком серйозно говорив у міськкомі комсомолу (тоді проходив обмін комсомольських документів): “Чого ми силуємо людей до комсомолу, чого тягнемо їх. Краще хай їх буде менше, але це будуть нормальні комсомольці”. Я зараз дивуюся, як воно поєднувалося в мені. Звичайно, що моя наївність у тому комітеті не сприймалася: “Мінняй документи і якомога більше, без тих романтичних ілюзій”.

А через рік Ви знову стали абітурієнтом.

Так. І вступив на електрофізичний факультет Львівської політехніки за спеціальністю напівпровідникові матеріали. Жив у гуртожитку № 10. Я не вдоволений своїми студентськими роками. Поряд з молодечим бурлінням, з молодечими роками, які завжди гарні всюди, в будь-кого, це був технічний вуз. Мене тягнуло до літератури, до гуманітарних справ, але я мало відвідував культурні заклади у Львові. В культурному сенсі ці роки пройшли даремно. Гуртожиток. Часом пляшка на столі. Технічний вуз має певні особливості.

До комсомолу вже Вас не затягували?

Ні. Спочатку був там десь у факультетському бюро групкомсоргом. Але якби я повернув життя назад, то зараз провів би студентські роки краще, як тоді.

Опам'ятався я на п'ятому курсі, коли довелося закінчувати навчання і виїжджати зі Львова. Я раптом зрозумів, що втратив, перебуваючи тут, знаючи Львів тільки зовні, не пізнаючи його глибше. Мешкаючи в гуртожитку, я доволі вільно розмовляв на різні теми, зокрема і такі, що не схвалювалися офіційно. Скінчилося це тим, що інформатори з-поміж студентів повідомили КГБ, що я балакаю не про те, що слід, наприклад – Київ не столиця України, оскільки там не розмовляють українською мовою, та інше, що може говорити молодий галичанин. Це було 1970 року. Власне тоді розпочалися мої історії з КГБ. Мене викликали у перший відділ політехнічного і взяли: “Стоїть питання про виключення вас з інституту”. За якийсь час мені сказали: “Єдиний порятунок – стати інформатором”. Я намагався радитися з найближчими людьми, що робити. Перша порада – грай дурника. Я так і зробив. Але про таку тактику вони знали і вона мені успіху не принесла, хоча дала можливість і час оговтатися, справитися з переляком перед виключенням. Зрозуміло, що це був шок. Я навіть психологічно не був готовий вести з ними якісь бесіди.

Як же Вам вдалося виплутатися з цієї пастки?

Після першої розмови я повернувся до гуртожитку. Як на сміх, на столі пляшка, хлопці гуртом “чешуть” про Брежнєва, як то студенти можуть робити. За задумом КГБ я повинен був би сідати й писати інформацію про тих хлопців, елементарно здавати їх, як мене свого часу здали. Це була ласка Господня, що доля того ж дня звела мене з ситуацією, яку я повинен був вирішувати в моральному сенсі. Я чітко собі сказав: “Буду робити все, щоб у цю пастку не втрапити”. І почав затяжну боротьбу: спершу казав, що нічого не чув, не знаю, потім все настирливіше говорив, що це неприйнятно для мене. Врешті-решт ситуація почала змінюватися. Вони зрозуміли, що я шукаю виходу, хочу уникнути цього. Тоді вони вирішили мене покарати: позбавили права відвідувати військову кафедру. Це означало, що офіцером я не стану і рік служитиму в армії солдатом. Але розмови-зустрічі тривали. Наприкінці навчання вони вирішили поторгуватися: пообіцяли роботу й аспірантуру в інституті, швидко отримання квартири, можливість зробити кар'єру. Але за це треба стати інформатором, власне, працювати на КГБ. Я остаточно відмовився. І це був такий розрив з інститутським КГБ.

Квіти Кобзареві

І Вас відразу забрали до війська?

Ні. У 1972 р. я закінчив інститут і отримав скерування на Івано-Франківський завод “Позитрон”. Але інженером-технологом не став, бо головний інженер побачив довідку, що я захищав диплом англійською мовою, і запропонував працювати перекладачем технічної літератури для заводських спеціалістів. Я погодився, бо мав потяг до цього. Пропрацював рік. Був задоволений цією роботою. Але й тут почали ускладнюватися мої стосунки з КГБ. Ще наприкінці п'ятого курсу я познайомився з киянином Миколою Матусевичем, його приятелями та друзями, які були членами славного українського хору “Гомін”. Це була громада українців порівняно молодого віку, які трималися разом. До їхнього гурту я потрапив, коли одного разу поїхав на маївку до Києва. Там усвідомив, що я не один зі своїми симпатіями, національними орієнтирами. Коли побачив біля метро “Більшовик” величезну громаду людей у вишиванках, і це кияни, не галичани, я просто загорівся, полюбив їх усіх, хотів бути з ними. Десь внутрішньо я вже дистанціювався від Галичини, а повністю був заповнений Києвом. За першої ж нагоди я з Івано-Франківська їздив до Києва, спілкувався з тими людьми.

І це стало приводом для поновних “контактів” з КГБ?

Ясна річ, всі мої київські друзі і знайомі були вже під наглядом, під ковпаком. Не залишилися непоміченими КГБ і мої відвідини столиці. Якось у травні 1973 р., власне 22-го, я був у Києві у відрядженні. Ми вирішили покласти квіти до пам’ятника Шевченкові. Ми – це Микола Матусевич, Наталя Фаустова, тепер – Яковенко, нині знаний історик, блискучий фахівець з незалежним мисленням, а тоді працівник Центрального державного історичного архіву, і я. Ми розуміли, що того дня йти до пам’ятника – це щось дуже виключне [Це день перенесення праху Шевченка в Україну і майже щорічних кагебістських погромів зібрань шанувальників поета. – Ю. З.]. Тому вирішили піти вранці, не ввечері, коли це вважалося б демонстрацією. Одягли вишиванки, поклали квіти, постояли біля пам’ятника і розійшлися. Після цього я поїхав на летовище в Жуляни за авіаквитком до Івано-Франківська. Там мене забрали в кімнату міліції (в аеропортах і на вокзалах вони це можуть робити без санкції). Обшукали і викрили себе сакраментальним запитанням: “С какой целью вы ходили к памятнику Шевченко?” Я зрозумів, що було причиною мого “запрошення” до міліції. Після обшуку мене відпустили.

Мабуть інформація про крамольне покладання квітів до пам’ятника Кобзареві дісталася заводу раніше Вас?

Власне. Відразу після повернення в Івано-Франківськ мене викликали у перший відділ заводу і, нагадавши про похід до пам’ятника, заявили, що займаю позицію, ворожу до радянської влади. Але я вже внутрішньо вибрав свій шлях і мені було легко сказати, що не буду ними співпрацювати, щоб вони на це не розраховували. Тоді прозвучав знаменитий афоризм, перефразований з Євангелія: “Кто не с нами, тот против нас”. Тобто, майте це на увазі. Я відповів: “Добре, я буду проти вас”. Це був день, коли я вирішив, що буду проти них. Я вже не боявся, не грав дурника, як це було на початку.

Тоді ж у 1973 р. в листопаді мене взяли до війська солдатом. Служив у військах протиповітряної оборони у Вологді. Досьє переправили в особливий відділ частини. Офіцери не приховували цього. Там мені було простіше. Тривало стеження, контроль за поведінкою і розмовами, але пропозицій щодо співпраці вже не надходило.

Персона нон грата.

Прослужив рік у війську, повернувся до Івано-Франківська і, оскільки розлучився зі своєю першою дружиною Марією Лабовкою, мені треба було кудись виїхати. На заводі були зобов’язані мене працевлаштувати, але запропонували невідповідну роботу, наперед знаючи, що я від неї відмовлюся. Дали зрозуміти, що там я вже персона нон грата. Я з легкістю пішов звідти, бо у моїх думках вже виринав Київ. Я хотів перебраться туди. Отже, після розлучення поїхав до Києва.

Почалася затяжна боротьба, щоб десь прописатися, знайти пристановище, якусь роботу. Було багато випадкових робіт, зокрема, вантажних, досить довго це тривало.

Де це було?

Головно у Василькові або Києві. Врешті-решт мене підтримала знайома, прізвища не називатиму, хоч вона вже померла, яка потім дуже жалкувала, що мені допомагала. Вона добре знала кагебіста Семичастного* і була впливова на той час

* Голова КДБ при РМ СРСР у 1961–1967 рр., перший заступник, заступник голови Ради Міністрів УРСР (1967–1981).

у Києві, відтак посприяла тому, що мене все ж взяли на роботу. Я почав працювати технічним редактором журналу “Початкова школа”.

Коли це сталося?

Це був десь кінець 1975 року. Робота мені подобалася, була для мене новим відкриттям. Але це не подобалося КГБ. Вони доволі швидко вийшли на головного редактора, на управлінські структури. І там страшенно перелякалися, кого ж вони взяли на роботу. Мене прийняли на час декретної відпустки працівниці і в тому був шанс, що мене позбудуться. З часом психологічна атмосфера настільки погіршилася, що доходило до комічного. Одного разу на обкладинку планувався слайд – дуже гарні жовті квіти на блакитному тлі, але це ж – катастрофа, явна підривна діяльність.

Ви запропонували цей малюнок?

Не я безпосередньо, але я обстоював його з естетичних міркувань. В іншому випадку я залишив у столі будильник і він клацав. Лець не викликали мінерів, бо подумали, що це диверсія. Словом, це було на грані фантастики. Я розумів, що рано чи пізно я звідти піду, бо мене виженуть. Вони вирішили це так: та технічний редактор, замість якої я працював, народила дитину і її змусили на кілька днів вийти на роботу (вона згодом мені у цьому призналася), щоб мати можливість мене звільнити, а тоді далі продовжувалася її відпустка. Вона так зробила, хоч і вибачалася. Це прощання було моєю перемогою, бо весь колектив був за мною, обстоювали мене всі, окрім головного редактора, яка панічно боялася і була змушена мене звільнити.

Як її прізвище?

Це моральна проблема. Тоді було смішно і страшно, що людина може так жахатися, принижувати себе. З іншого боку, вона набралася сміливості і вчинила мужній крок. Коли я повернувся з табору до Дрогобича, зателефонувала і вибачилася. Сказала, що їй дуже соромно, що розуміє, наскільки погано поведилася, і якщо можу, щоб вибачив. Оскільки я їй вибачив, то хай постраждає історія. Мені не хочеться називати її прізвище, хоч його можна вирахувати. Однак я не хотів би цього.

Отже, Ви знову безробітний у країні суцільної зайнятості. Куди ж поандрували далі?

У товариство книголюбів. Робота була нецікавою. До того ж за кілька місяців мене звільнили і звідти. Парторгом там був молодий хлопчина, з тих молодих та ранніх. Дивно, але він спершу не був утаємничений у мої справи. Якимось абсолютно щиро почав агітувати мене до вступу в партію. “Слухай, – каже, – будеш мати всілякі вигоди”. І починає їх перелічувати. Я пожалів його. Подякував, відмовився. Десь за тиждень він про все дізнався. Боже, не міг на мене дивитися, уникав зі мною розмови. То було страшенно кумедно, як він щиросердо виклав прагматизм отієї ситуації.

Компартійні пільги Вас не привабили. То ж яким був черговий запис у трудовій книжці?

Останнє моє місце праці того часу – видавництво “Техніка”. Дізнався, що там потрібен технічний редактор. Адже я був під величезним тиском, не маючи засобів до існування. Мати зі сестрою допомагали. Але скільки ж можна? Вирішив експериментувати. Прийшов до начальства і розмовляю російською мовою. Хоч раніше у пошуках роботи розмовляв українською. Звичайно, ніде нічого не було. А тут відповідають: “Чудово. Місце є. Виходьте на роботу”. Три дні, поки не видали наказ, розмовляв російською. Після наказу наступного ж дня перейшов на українську. Це був вибух бомби. Ніхто нічого не міг зрозуміти. Всі на мене перелякано дивилися: щоб у Києві на роботі

говорити українською! Це ж не “писатель”, якому “положено” так розмовляти. Хоча мені нічого не сказали, але захвилювалися. Невдовзі їм стало відомо, хто я і що я. Правда, після першого шоку ситуація трохи залагодилася і там працювалося мені доволі добре. Відділом керувала етнічна росіянка. Вона не була набита отими “бзиками” про націоналістів і ставилася до мене нормально. Навантажили роботою. Я тягнув, багато перепрацьовував, зокрема й за інших, і їх це влаштувало. Стосунки були дуже добрі. Але до роботи я приступив у вересні 1976 року, а в листопаді став членом Української Гельсінської групи. Це вже було забагато: член правозахисної організації та ще й працює, де б то не було! Наприкінці року мене викликав директор видавництва і запропонував підвищення – працювати літературним редактором. Мовляв, гарно працюю, оклад буде більшим. Здивовано дивлюся на нього і розумію, що тут щось не так. Чекаю пояснення. Він і каже: “Але для цього потрібно зробити дві формальні речі: написати заяву на звільнення з попереднього місця і заяву щодо прийому на наступне”. Тут я все зрозумів. Перед тим виснажливу боротьбу з приводу незаконного звільнення вів Микола Матусевич. Я ж вирішив не витратити на це свої психічні сили. Усміхнувся і сказав: “Добре. Я подумаю”. Розумів, що звільнять все одно. Написав обидві заяви. Вони були дуже щасливі. Дали ще службові завдання на свята. Хоч я їм сказав, що розумію, навіщо ці дві заяви. Прийшов 9 січня, як домовилися, на нову роботу, а директор: “Вибачте. Нам не затвердили штат”. Я сказав, що саме так уявляв собі цю ситуацію. Він був настільки радий, що я не заводив катавасії, що мене згодом догнала грошова премія.

Виходить, майже чотири місяці перед арештом Ви вже ніде не працювали?

Так. Пошуки мої були марними. З мовою я більше не експериментував, говорив українською. Одного разу, 20 квітня, як зараз пам’ятаю, на Брест-Литовському шосе зі стенду Київміськдовідки вичитав: “Требуются расклейщики афиш”. Якраз, – думаю, – робота для інженера, людини з вищою освітою”. Заходжу в кабінет, подаю документи: “Я претендую на це місце”. Мені: “Вы с дипломом хотите здесь работать?” Відповідаю: “Можу все пояснити. Але ви зателефонуйте до ваших кураторів з КГБ. Дадуть згоду, щоб я працював – все поясню. Не дадуть, то не варто намарно витратити час і нерви”. Жінка виявилася з характером, каже: “Вы мне нравитесь своей откровенностью. Я никуда звонить не буду и беру вас на работу”. Я мав два дні переймати досвід у досвідчених розклеювачів, а на третій – вийти на самостійний маршрут. У четвер-п’ятницю працював з іншими людьми, а в суботу вранці, тобто 23 квітня 1977 року, мене заарештували. Коли заповнювали документи при арешті, я наполягав, щоб писали, що працюю розклейником афіш. Дуже не хотіли цього робити і у вирок записали попереднє місце праці.

Але запис у трудовій книжці вже був?

Мені трудової не повернули після табору, я не знаю, де вона, і чи був той запис.

Але це означало, що Ви втратили попередній трудовий стаж?

Справа в тім, що мого табірною стажу цілком достатньо, щоб я пішов на пенсію, адже один рік ув’язнення рахується за три.

На слідстві якимось кажу: “Я вже обрав роботу, до якої ви не можете мати претензій. Адже нижче вже неможливо. І небезпеки для вас жодної”. “Ага! – сказав слідчий. – А звідки ми знаємо, які ви там афіші будете розклеювати”. Я підняв руки догори. Дійсно, у тоталітарній системі неможливо не бути небезпечним. Оце я коротко пройшовся по своїй дотабірній біографії. Що я ще не сказав?

Про формування світогляду, про родину.

Шлях до Бога.

Мій дідусь Йосип Маринович був греко-католицьким священиком. До війни його парафія була у селі Військо біля Перемишля. По війні, у 1945 р., дідусь разом з іншими священиками був заарештований. Перед ним, як і рештою, поставили вибір: або переходиш у православ'я, або – Сибір. Дід належав до тієї групи отців, які вирішили рятувати те, що можна. За версією суперпатріотів – він зрадник, оскільки перейшов у православ'я. В Америці мені розповідали люди з підпілля, що таке йому дали доручення. Я істини не знаю. Але мати моя пригадує, що він вдома сказав: “Дорогі мої, ви розумієте, що яким я був, таким і залишаюся”. У сенсі орієнтації. Але він не лукавив, не був водночас і підпільним греко-католицьким священиком. Був православним, але в душі залишився таким, як був. Отже, дід мав на мене дуже великий вплив. Можливо, навіть не стільки він, як особа, адже помер, коли мені було лише вісім років, а пам'ять про нього. Сама його постать. Вона була для мене визначальною.

Де була його парафія?

У Стебнику. Він був добрий священик. Люди тепло про нього згадували. Помер під Новий рік 31 грудня 1957 р.

То віра увійшла у Ваше серце з юних літ?

Я був обізнаний з деякими релігійними традиціями, прихильно наставлений до духовенства. Це не означає, що я себе завжди вважав віруючим. Технічний інститут, молодість призвели до атеїстичного скепсису. Повага до священничого роду, бо я сам ніби звідти, це був один бік, а поряд з тим – скептицизм: може, десь там угорі щось і є, але я – не практикуючий вірянин. Так тривало досить довго. Вже після арешту під час допитів я сказав фразу, яку згадую з великим соромом. Але це була віха, вона була вирішальною. Слідчий якось говорить, що серед моїх паперів вони виявили документ – молитву баптистів за всіх заарештованих членів гельсінських груп в СРСР, і питає, як до цього ставлюся. Кажу: “Якщо йдеться про саму молитву, то я до молитов і до релігії, як такої, байдужий. Але мужність цих людей викликає у мене симпатію”. Оцю фразу, що до релігії я байдужий, згадав за кілька місяців. Бо вже у серпні 1977 р. пережив у камері такі хвилини одкровенень, про які зараз говорити не буду, але вони з тих, що змінюють людину, трансформують її повністю. Після духовно напружених, яскравих, дуже насичених днів, часом навіть містичних, я зрозумів, що я вже природно віруюча людина, що це для мене навіть світоглядний компонент, не просто традиції, обрядовість, а це вже моє єство. Я потім згадував свої слова про байдужість до релігії як свідчення того, що це були дві різні людини: до одкровенень і після них.

Ваш шлях до Бога зворушливий і повчальний. Не всім дано скинути зі себе показну луску і прийняти віру серцем. Та повернемося до родини. Кого ще, окрім діда, Ви вважаєте за потрібне згадати?

Великий вплив на мене справили й інші члени родини. Про неї кагебісти завжди говорили з великою ненавистю. Дядько мій, Антін Маринович був засуджений і загинув у Сибірі. У родині були й інші священики, значить, з точки зору КГБ, це була націоналістична родина, з чужим духом. Як національна особистість, як свідомий україномовний українець, я сформувався саме в родині.

Чи стосується мовлене Вами безпосередньо батьків?

Батько мій, Франко Іванович Дицьо, був водієм. Помер у квітні 1978 р., коли я вже був під арештом. Життя з ним у матері було досить складне. Мається на увазі

пяятка, побої. Коли мені було років 16, я порадив матері розлучитися і життя вдома стало спокійнішим. Мати моя, Любов Йосипівна Маринович – донька священика. Коли мені було 18 років, я взяв прізвище матері. З того часу я орієнтувався на діда. Мати працювала у бібліотеці, в книжковому магазині. Сестра Надійка, 1945 року народження, закінчила англійську філологію у Дрогобицькому педінституті, працює директором англійської школи в Рівному. Отже, мати і сестра також мали на мене дуже великий вплив.

Столичне товариство

Пане Мирославе, чи не могли б ми повернутись до Вашого київського оточення? Хто входив до гурту людей, небайдужих до долі України?

З-поміж людей, з якими я підтримував приязні стосунки, зазначу знайомство з багатьма українцями, які відкрито вели себе як українці, наприклад, з дружинами політв'язнів: Євгена Пронюка – Галинкою Дітківською, Євгена Сверстюка – Уляною, Василя Лісового – Вірою, а також з Борисом Антоненком-Давидовичем, Оксаною Мешко, Михайлиною Коцюбинською, сестрою Вячеслава Чорновола – Валентиною, його майбутньою дружиною, а тоді подругою – Атеною Пашко, її донькою Іриною Волицькою, відомим нині у Львові театрознавцем і режисером кількох вистав експериментального театру. З хору “Гомін” найбільше спілкувався з Аллою Коваль та Людмилою Савченко. Нерозлучними були з Миколою Матусевичем, нас кияни досі уявляють собі тільки вдвох. У цьому колі я формувався як особа. Життя того часу в Києві я завжди окреслюю як фронтальне: жити всупереч тим правилам, які тобі нав'язують. Наприклад, тобі нав'язують не говорити українською мовою, а я розмовляю з нею. Тобі нав'язують забути народні звичаї, а я не хочу забувати. І ми з Миколою організували щороку взимку колядування, щоправда, не на Різдво, а перед Новим роком. Прекрасна була реакція киян – ми в транспорт, в магазини заходили, співали. Серед колядників були дружина Миколи Матусевича Ольга Гейко, згодом політв'язень, Люба Хейна – тепер Люба Маринович, моя дружина. За це мали певні нагінки. Микола, наприклад, відсидів 15 діб. Перед колядками, перед самим Новим роком йому інсценізували бійку. Тут же ж міліція, машини знайшлися, свідки. Коли я зрозумів, що Микола десь пропав, я почав ловити таксі. Його не було і я вирішив зупинити інші машини. Перша, яка зупинилася, була кагебістська. Де інтуїція взялася? Запах, чи ще щось. Сів у машину і засміявся. “Чого смієтесь, – питають, – Може, як дізнаєтесь, то буде вам не до сміху”. “Ні, – кажу, – тому й сміюся, що здогадався, куди втрапив”. Завезли мене в готель, здається, “Театральний”, на розмову з кагебістом. Йде довга бесіда ні про що. Я обурился: “Мені досить цієї розмови. Скільки будете мене ще тримати?” “Я мушу дещо з'ясувати”, – відповідає. Я зрозумів, що наді мною знущані. Ще годину я був у зачиненій кімнаті. Випустили у темні пізно ввечері. Шукаючи Матусевича, ми обдзвонювали друзів, лікарні. Зрозуміли, що він заарештований.

Коли відбувалися ці події?

Це був грудень 1975 р. [25 грудня. – Ю. З.], Микола тоді відсидів 15 діб у Лук'янівській в'язниці. За організацію колядок. Бо поводить себе нестандартно, з викликом. Загалом, ми на колядування йшли з паспортами, як на фронт. Знали, що в будь-який момент можливі провокації. З цієї ж причини відмовлялися від пригосання спиртним.

Куди іще ходили з колядками, окрім громадських закладів?

Повного маршруту я не пригадую. Звичайно ж, до Антоненка-Давидовича. Це було перше місце, куди ми йшли. Там нас приймали дуже радо. Ще ходили до вдови Бориса Гмирі. Це була дуже мила жінка. Вона відчувала, що у нас тяжко складеться доля, і водночас не боялася нас приймати, просила, щоб приходили. Ця жінка нам подобалася своїм тихим духовним спротивом тому, що їй нав'язували. Ходили до письменників, зокрема до Григорія Кочура. Були й такі випадки, що люди боялися нас пускати.

Чи були ще якісь акції вашої громади, окрім колядувань?

Одна жінка з Київської області запросила нас до свого села влаштувати свято Івана Купала. Ми підготувалися. Це стало відомо КГБ і вони попередили селян, що прийдуть бандерівці, страшні небезпечні злочинці. Ми застали майже порожнє село. Люди лише визирали через фіранки. Ми бавилися на вигоні біля річки спершу самі, підійшов лише один хлопчина, і той – дуже насторожено. Але коли стемніло, підтягнулася молодь і ми вже спільно гуляли. Так “бандерівці” святкували Купала на Київщині. Отака діяльність. Це була навіть не діяльність, а просто життя. Але для них це була ворожа настроєність...

В Українській Гельсінській групі

[Судили Мариновича і Матусевича, як відомо, за участь в Українській громадській групі сприяння виконанню Гельсінських угод, тобто в організації, створеній для гласного контролю за реалізацією положень, зокрема, гуманітарних статей, заключного акта Народи з безпеки та співробітництва в Європі, підписаного 35 державами, зокрема й СРСР, у Гельсінкі 1 серпня 1975 р. З цього документа, опублікованого в СРСР, громадяни радянської імперії чи не вперше дізналися про міжнародні зобов'язання свого уряду щодо низки власних свобод та прав людини. У травні 1976 р. було оголошено створення Московської Гельсінської групи, одним із засновників якої був генерал Петро Григоренко. 9 листопада 1976 р. у Москві відбулася пресконференція для іноземних журналістів, на якій було повідомлено про створення Української Гельсінської групи (УГГ). У ніч на 10 листопада у вікна керівника цієї групи письменника Миколи Руденка полетіло каміння та бита цегла, поранивши присутню там Оксану Мешко. На перший погляд, Маринович та Матусевич потрапили у Групу випадково. Але великою мірою вони готувалися до цього кроку все своє свідоме життя. – Ю. З.]

Погідного листопадового вечора ми з Миколою прогулювалися біля Дніпра. Зустрілися з Оксаною Мешко. Вона розповіла про створення Групи на чолі з Миколою Руденком. Говорила, як завжди, енергійно, переконливо. “Якщо надумаетесь, – підсумувала, – то приїжджайте до Руденка на Кончу Заспу”. Того вечора ми довго гуляли, радились. Пропозиція була несподівана. З одного боку, ми дуже чітко розуміли, що це арешт. Рано чи пізно. З другого, не піти – поважати себе не будемо. Якщо ми відмовимось, то чого тоді варте усе наше душевне палахкотіння? Тоді, очевидно, ми такі, як усі, не матимемо права людям дорікнути за щось. І ми зважилися: їдемо до Миколи Руденка і вступаємо в Групу. Наступного дня ми були в Конча Заспі. Микола Данилович показав нам каменюки і фотографію тих каменюк, які він поклав на томи Маркса і Леніна, про що згадує у своїх спогадах. Руденко запитав, чи ми хотіли б стати членами Групи, чи готові до цього? Ми підтвердили. Він записав наші дані і десь за тиждень наші прізвища та адреси прозвучали по радіо “Свобода”. Я тепер розумію, що нас з Матусевичем взяли як наймолодших не стільки для того, щоб ми висловлювали свою особливу думку про якісь речі, а як зв'язкових. Адже

Лук'яненко був “пришпилений” до Чернігова, Кандиба – до Пустомит під Львовом. Оксані Яківні добігав 72-й і в такому віці їздити нелегко. Бердник – людина висока, захмарна. Григоренко – у Москві, Тихий – на хуторі на Донеччині, а Строкату після ув'язнення в Україну не пустили і вона мешкала в Тарусі Калузької області. І справді, ми кілька разів їздили з дорученнями, з документами Групи. Наприклад, я особисто разом з Миколою двічі побував у Левка Лук'яненка. Перша розмова з ним була для мене визначальною. Досі пам'ятаю його запитання: “Хлопці, ви усвідомлюєте, на що йдете?” Я сказав: “Так!” Це моє “так” потім мене доганяло, на слідстві, зокрема. Десь якась слабинка, але ж ти сказав “так”. Слово це сходило для мене згори, я на нього орієнтувався, воно було маяком. Лук'яненко означав для мене дуже багато, був для нас святинею. Людина, котра пройшла 15 років таборів і не побоялася знову вступити у Групу. Це – дивовижний крок.

Посвідчень члена Групи не існувало. Чи не виникало проблем у спілкуванні з учасниками організації, які Вас ніколи не бачили?

Спершу, справді, відчувалась зрозуміла недовіра, але потім, як правило, вона розсіювалася. Це добре видно на прикладі зустрічі з Іваном Кандибою у Пустомитах. Йому дуже не хотілося “сідати” ще раз. Але переважив той же тиск: відмовишся – будеш себе зневажати. Він обережно поставився до нас з Миколою. Це нормальні люди, чи, може, кагебісти їх послали? Такий же сумнів був у Кандиби спочатку й до Руденка, який приїхав у Пустомити пропонувати йому вступ до Групи.

А Ви поодиночі доручень Руденка не виконували?

Чому ж? Микола сам їздив до Юрія Орлова в Москву. Бачився там ще з Анатолієм Щаранським. А я напередодні арешту Руденка їздив до Москви і в Тарусу. Це було взимку 1977 року. У Москві мав дуже значущу для мене розмову з Петром Григоренком. Тоді ми вперше познайомилися. У нього, як завжди, були кримські татари. Ми аналізували наші документи, обговорювали якісь ідеї на майбутнє. Один момент виявив мою наївність. Григоренко поставив під сумнів інститут паспортної системи. Я здивувався: “А хіба можна без паспорта існувати?” Він у відповідь пояснив, у чому суть поліцейської держави. Коли я поїхав у Тарусу до Ніни Строкатої, то там, окрім Ніни, зустрівся ще з Кронідом Любарським, який відбував заслання. Спочатку вони також не дуже довіряли мені, а потім ми гарно, відверто поговорили.

Чи не з тією поїздкою пов'язана згадка у Вашому вирокі міста Серпухова Московської області та 70-ї статті Кримінального кодексу РРФСР?

Саме так. На зворотній дорозі на вокзалі у Серпухові міліція розіграла таку сценку: заявили, що на мене показали люди, у яких нібито вкрали золоті речі, отже, мене затримано. Стандартний прийом. Завели у відділок. Хотіли мене обшукати, але я не дозволяв. Вони деякий час вагалися, не хотіли чинити насильства. Потім мені набридло чекати, розумів, що однаково “переріють” все, і почав їх провокувати: “Давайте, давайте! Стільки мужчин, а не можете обшукати одного хлопця”. Розсердив їх в якийсь момент і вони на мене накинулися. Поздирали, обнишпорили все і, звичайно ж, знайшли документи, які я возив на підпис до Ніни. Всі ті меморандуми були у мене вилучені і вони потім лягли до справи. Тому мені інкримінували крім 62-ї ще й 70-ту статтю, бо це було на території Росії. Відразу ж викликали КГБ: “Здесь что-то антисоветское!”

Це була остання Ваша мандрівка?

Ні. Вже після арешту Руденка і Тихого, а їх затримали 5 лютого 1977 р., я їздив до матері Олекси Тихого на Донбас, щоб відвідати, дізнатись про її стан, підтримати,

надати допомогу. У селі при слові “Тихий” люди відразу насторожувались. Мати також зустріла мене стривожено, але потім довірилась. Поїздку мою контролювали. Пересвідчився на тому, що в Краматорську зайшов до свого приятеля-однополчанина Олександра. Він зустрів мене дуже гарно. Я йому розповів про мету свого приїзду, про те, що я член Української Гельсінської групи. Він навіть викликався, якщо це потрібно, заховати якісь наші документи, але я на це не пристав, не хотів ставити його під удар. І дуже добре зробив, бо, як потім виявилось, відразу після мого від'їзду до нього прийшли з допитами. І, судячи з текстів тих допитів, він почувався дуже незатишно. Я був щасливий, що там не було нічого, що б погіршило йому подальше життя. Це була остання далека поїздка перед моїм арештом.

23 грудня 1998 р.

(Закінчення інтерв'ю читайте в наступному числі “Новітньої доби”).